

72 YILIN ARDINDAN: KADINI İÇERMEYEN SİYASET

Resmi tarih, Türkiye’de 5 Aralık 1934 tarihinde yasalaşan kadınların genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını , özellikle Fransa ve İsviçre’yi ¹ atıf noktası olarak “dünya kadınlarından çok önce elde edilmiş” bir “bağış” olarak niteler. Oysa, 1863’te İsveç’te kadınların oy hakkını kazanmasıyla ² başlayan bu süreç 1893’te Yeni Zelanda’da kadınların seçme ve seçilme hakkının yasalaşmasının ardından dünya geneline yayılmıştır. Örneğin bu eşitlikçi yasal dönüşüm Macaristan’da 1920, Moğolistan’da 1924’te gerçekleşmiştir.

Öte yandan Türkiye’nin kendi tarihi açısından da yasalardaki bu değişikliğin “erken kazanılmış bir hak” ve/veya “bağış” olarak değerlendirilmesinin kuşkuyla karşılanmasına neden olacak veriler mevcuttur: 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgalini izleyen günlerde tertiplenen, en ünlüsü 23 Mayıs 1919’da Sultanahmet Meydanı’nda gerçekleşen mitinglerin ateşli konuşmacısı Halide Edip, yine aynı yıl içerisindeki seçimlerde, erkek seçmenlerden Beyşehir’de on, Beypazarı’nda yirmi, Giresun’da sekiz, Erzurum’da üç, İstanbul’da bir oy almıştır. ³ Bu oy teveccühünün kamuoyuyla ilişkisini göstermesi bakımından, Halide Edip’in yazarı bulunduğu *Vakit* gazetesinin konuya dair yorumu da önemlidir: “ Muhterem edibemizi (...) bu muvaffakiyetinden dolayı tebrik eder ve kendisini bundan sonraki intihabın mebusları arasında görmek temennisini izhar ederiz.” ⁴ Zaten seçim öncesinde de aynı gazetede kadınların siyasal hakları hakkında Halide Edip ve Nakiye (Elgün) Hanımlarla görüşme yapılmıştır. Halide Edip, yirmi yaşındaki tüm kadınların seçmen ve otuz yaşındaki tüm kadınların milletvekili adayı olabileceğini, Millet Meclisi’nin bu amaçla, bir sonraki seçimlerden önce yasal değişikliği gerçekleştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim bu öngörü/öneri doğrultusunda, bir sonraki seçimler öncesinde konu Meclis’te gündeme gelmiştir. Nisan 1923’te Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey kadınlara en azından seçme hakkının verilmesini talep etmiş, ancak tepkiyle susturulmuştur. 1924 Anayasa tartışmaları sırasında da konu açılmış ancak tekrar reddedilmiştir. Yine de bu tartışmaları izleyen seçimlerde

¹ Fransa’da 1936 yılında Başbakan Leon Blum, içlerinde Irene Joliot Curie’nin de bulunduğu üç kadın bakanı hükümete seçtiği halde ancak 1944’te, İsviçre’de 1971’de kadınların seçme ve seçilme hakkı yasalaşmıştır.

² İsveç’te kadınların erkeklerle birebir eşit siyasal hakları 1919’da yasalaşmıştır.

³ Simgesel anlamı sayısal değerinden büyük olan bu sonuçları, ayrıca dönemin seçim sistemi içinde değerlendirmek gerekir. Genel oy hakkının da bulunmadığı bu seçimlerde, ikinci seçmenler söz konusudur. Dolayısıyla oyların sayısının azlığı seçmen sayısının da kısıtlılığıyla ilintilidir. Örneğin, Halide Edip’in yirmi oy aldığı Beypazarı’nda toplam oy sayısı zaten yirmi ikidir.

⁴ *Vakit*, 1 Kanunuevvel 1335.

Halide Edip ve Latife Hanım İzmir’de birer, Halide Edip Şark-i Karahisar’da iki Konya’da otuz dokuz oy almıştır.⁵

Öte yandan *Vakit* gazetesinde yayımlanan yukarıda sözü geçen görüşmede Halide Edip kadınların adaylıklarını mevcut siyasal partiler içinden koyabilecekleri gibi “bir halk fırkası da teşkil edebilecekleri”ni öngörmüştür. Nitekim 1923 yılı Haziran ayında Nezihe Muhiddin başkanlığında Kadınlar Halk Fırkası kurulmuştur. Ancak toplumsal ve siyasal yaşamda kadınların hak ettikleri yeri almasını amaçlayan, kamu yaşamına katılımın hareket noktası olarak kadınlara oy ve seçilme hakkı talep eden bu parti, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Eylül 1923’te kuracakları partiyle aynı adı taşıdığı gerekçesiyle, kapatılmıştır. Kadınlar Halk Fırkası’nın devamı niteliğindeki Kadın Birliği’nin nizamnamesinin üçüncü maddesinde, “birliğin siyasetle alakası yoktur.”⁶ diye belirtilse de, 1925’ten itibaren yayımlanan gazetesi *Türk Kadın Yolu*’nun ilk sayısından itibaren siyasal haklar gündemde kalmıştır. 1926’dan itibaren kadınların siyasal haklarıyla ilgili olarak İstanbul’la sınırlı kalmayan kampanyalar yürütülmüş, 1927 Mart’ında yapılan Kadın Birliği Kongresi’nin ana gündem maddesini de bu konu teşkil etmiştir. Bu gelişmeye bağlı olarak Birlik tüzüğüne de değişikliği talebi ise İstanbul Valiliği tarafından reddedilmiş, ancak hükümet bu değişikliğin onaylanmasını istemiştir. Haziran 1927’de yinelenen talepler karşılık bulmamış; bunun üzerine yaptığı açıklamada Nezihe Muhiddin, “Biz seçim haklarımızı elde etmeye dayalı olan idealimizden vazgeçmiş değiliz. Zira bundan vazgeçersek derneğimizin hiçbir varoluş nedeni kalmaz”⁷ diyerek, Kadınlar Halk Fırkası olarak kurulduğunda temel aldığı siyasal amaçları derneğe dönüştüğünde, en azından nizamnamesinde reddeden Kadın Birliği’nde o dönemde belli zorunluluklarla bu yolun seçildiğini hissettirmektedir. Nitekim Meclis tartışmaları sırasında Kadın Birliği’nin konuyla ilgili tutum ve davranışlarına onay verilmemiş, basında da derneğe, siyasal talepleri kastedilerek ılımlılaşması önerilmiştir. Siyasal iktidar ve basın bu tutumunun uzantısı olarak Eylül 1927’de Nezihe Muhiddin ve yönetim kurulu üyeleri yönetimden uzaklaştırılmış, polis dernek merkezinde arama yaparak idari usulsüzlük gerekçesiyle kayıtları mühürlemiş, bir süre sonra talepleri ve iktidarla ilişkileri açısından ılımlı Latife Bekir; Birlik başkanlığına getirilmiştir.

3 Nisan 1930’a kadar Kadın Birliği’nin bu konuda herhangi bir eylemine rastlanmaz. Adeta sessizliğin mükafatı olarak bu tarihte yürürlüğe giren,

⁵ Y.Zihniöglü; **Kadınsız İnkılap**, Meclis Yayınları, İstanbul, 2003, s.139’dan aktaran İ.Çalışlar; Latife Hanım, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s.201.

⁶ Kadın Birliği Nizamnamesinin Latin harfleriyle aktarılması için bkz. A.Yaraman; **Resmi Tarihten Kadın Tarihine**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.(1. Baskı Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992.) s.185-187

⁷ A.Demiröz; Kadınların Siyasal Haklarının 50. Yıldönümünde Binbir Çilenin, Acının, Engelin içinden”, **Saçak**, Sayı:11, Aralık 1984, s.11.

kadınlara belediye meclislerine seçme ve seçilme hakkını tanıyan yeni Belediye Kanunu'ndan sonra 11 Nisan 1930'da Sultanahmet Meydanı'nda bir teşekkür mitingi düzenlenmiştir. Bu yasal değişikliğin ardından, başta Nezihe Muhittin olmak üzere Kadın Birliği'nin eski yöneticileri Cumhuriyet Halk Fırkası'na üyelik için başvurmuş, ancak bu talepleri reddedilmiştir. Buna karşılık bir anlamda atanmış sayılabilecek olan Latife Bekir başkanlığındaki yeni yöneticiler İstanbul ve İzmir'de Şehir Meclisi üyeliklerini kazanmışlardır.

Tüm bu sürecin bir devamı olarak 26 Ekim 1933'te kadınların Köy Muhtar Heyetleri'ne katılma hakkı yasallaşmıştır ki, Halide Edip ile daha 1919'da *Vakit* gazetesinde gerçekleştirilen, yukarıda anılan görüşmede, o tarihlerde köylerde kadın muhtarların varlığıyla ilgili bilgi bulunmaktadır. 5 Aralık 1934'te kadınlara genel seçimler için tanınan haklar ise, öncelikle, Türkiye'de genel oy ilkesinin yasalaşması açısından önem taşır. Bu yasal değişiklik, Meclis'teki 317 milletvekilinden 258'inin olumlu, 53'ünün çekimser, 6'sının boş oyuyla kabul edilmiştir. Bu bağlamda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 11 ve 12. maddeleri şöyle düzenlenmiştir: “22 yaşını bitiren kadın , erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir.” “30 yaşını bitiren kadın , erkek Türk mebus seçilebilir.” Siyasal mücadele sınırlılığında ele aldığımız yukarıdaki süreci önceleyen ve onun da içinde bulunduğu birinci dalga kadın hareketi ve bununla karşılıklı ilişki içindeki kadınlık durumundaki gelişmeler bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Miras konusunda, eğitim alanında kadınlar lehine değişiklikleri, önce kadınların örgütlenmeleri, dergiler ve gazetelerde sorunlarını tartışmaları, giderek sürekli savaşıların da etkisiyle erkek nüfusun alandan çekilmesine müteakip çalışma yaşamına girmeleri, Kurtuluş Savaşı sürecinde bizzat cephede yer almaları izler. Dolayısıyla birinci dalga kadın hareketinin temel hedefi olan *de jure* eşitlik, tüm dünyada olduğu gibi modernizasyon projesinin temel bileşenlerinden biri olarak Türkiye'de de, medeni ve siyasal haklar çerçevesinde büyük ölçüde gerçekleşir.⁸ Bir başka deyişle siyasal hakların kadınlara da erkeklerle eşit olarak tanınması toplumsal dönüşümün zorunluluklarından; “bağış” diye nitelenemez. Aynı toplumsal dönüşümün hem nesnesi, hem öznesi olan kadınlar ve mücadeleleri de bu “bağış” nitelenmesinin, yukarıda özetlenen etkinlikleri çerçevesinde, reddiyesidir. Öte yandan, kadınların siyasal haklarını o tarihte yasalaştırmanın, dünyada aynı yıllarda ivme kazanan totaliter rejimlerden Türkiye'nin farklı olduğunu göstermek gibi pragmatik bir işlevi olduğu da anlamlı bir tezdur⁹, ama yine de söz konusu kazanımı “bağış”a indirgemeye yetmez.

Dolayısıyla, Türkiye'de kadınların siyasal haklarının yasalaşması birinci dalga kadın hareketi ve onun bir parçası olduğu modernizasyon süreciyle doğrudan ilişkilidir; ayrıca gerek dünya geneli, gerek Türkiye'nin “özel” modernizasyon

⁸ Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. A.Yaraman; **age**.

⁹ Ş.Tekeli; **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982, s.296.

projesi çerçevesinde değerlendirildiğinde erken kazanılmış değil, bilakis geç kalınmış bir haktır.

GENEL SEÇİMLERDE KADIN TEMSİLCİLER:

Kadınla erkeğin birebir eşitliğinin amaçlandığı birinci dalga kadın hareketi ve/veya mutlak doğru olarak erkeği yücelterek kadının da onu hedefleyip erkeksileştiği modernleşme sürecinin¹⁰ sağladığı yasal haklar sayesinde olanak bulan kadınların siyasal temsilciliği süreci Türkiye’de dört ana dönemde gerçekleşir:

1. Örtük Kota Uygulaması : (1935,1939, 1943 seçimleri)

18 Aralık 1934 tarihli *Zaman* gazetesine göre, “ seçilecek umum mebus adedinin yüzde beşi kadın azadan mürekkep olacaktır.Bu taktirde mecliste 18 kadın saylav bulunacak demektir.” Açıkça aktarıldığı gibi, kadın milletvekili sayısı kadınların katılacağı ilk seçimden yaklaşık bir buçuk ay önce belirlenmiştir. Resmi olmasa da bir kota söz konusudur. Ancak bu kotanın ne denli olumlu ayrımcılık göstergesi olduğunu tartışmak, günümüzde tartışılan kotanın da olası sakıncalarını görmek açısından önemlidir. 1935 seçimlerinde tabir-i caizse “görevlendirilen” on sekiz kadının içerisinde Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden beri kadın hareketi saflarında etkin olan kadınlardan yalnızca Nakiye Hanım’ın (Elgün) adına rastlanmaktadır. Nitekim İstanbul için öngörülen bir adet “müstakil mebusluk” için baş vuran on sekiz adaydan biri olup seçilemeyen Kadın Birliği’nin sabık başkanı Nezihe Muhiddin de Nakiye Hanım’ın bu göreve en layık aday olduğunu belirtmiştir.¹¹ Bu ilk ve resmi olmayan kota, Nezihe Muhiddin’in seçilememesinden de görüldüğü üzere, belki sayıca daha çok ve iktidarın kontrolü dışı kalabilecek kadınların Meclis’e girmesini engellemiş olma olasılığına sahiptir. Dolayısıyla olumlu bir ayrımcılıktan söz edilemez. 1935, 1939 ve 1943 seçimlerinde, azımsanamayacak sayıda, sırasıyla on sekiz, on beş, on altı kadın Meclis’e girmiştir.¹² Ancak siyasal iktidar bu durumu bir yandan kendi bağıışı olarak tarihe geçirtme gibi bir propaganda olanağına kavuşmuştur;diğer yandan ise, “atanan” kadın milletvekillerinin seçiminde kullanılan mücadelecilik değil, uyumluluk kriteri nedeniyle, kendilerini “atayanlara” muhalefet yapma değil şükran duyma

¹⁰ Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz.A.Yaraman; “Toplumsal Değişme ve Kadında Erkeksilik”, **Psikanaliz Yazıları**, Sonbahar 2002,

¹¹ **Zaman**, 8.Kanunuevvel 1935.

¹² Bu seçimler iki derecelidir. Resmi olmayan bir kota izlenimi veren aslında bu seçim sistemidir. İki dereceli bu seçimlerde halk milletvekilini seçecek kişileri seçmiş, ikinci seçmenler de tek partinin belirlediği adaylar arasından seçim yapmışlardır. Böyle bir seçim sisteminde yalnız kadınların değil, erkeklerin de “atandığını” iddia etmek olanaklıdır.

potansiyeli yüksek kadın müttefikler kazanmıştır. Bu tespit birinci dalga kadın hareketinin erkekle birebir eşitliği hedefleyerek erkeği yücelten içeriğine eklenildiğinde iktidarın ataerkil yapısının sorgulanmadan erkek egemenliğinin siyasette yeniden üretildiği bir sonucu beslemiştir. Ancak, anakronizme düşülmediğinde, yasalardaki eşitlikçi düzenlemenin ve yalnızca sayısal varlığın da kadınlar ve demokrasi lehine önemli bir kazanım olduğu reddedilemez.

2. Siyasette Serbest Rekabet: (1946, 1950, 1954,1957 seçimleri)

İkinci Dünya Savaşı ertesinde, konumuzun dışında kalan iç ve dış dinamiklerin etkisiyle Türkiye’de siyasal hayatın yeni bir demokrasi göstergesi kazandığı bilinmektedir. CHF’nin tek parti yönetimi yerini, DP’nin kuruluşuyla, çok parti alternatifine bırakmıştır. Kadınların, en azından siyaset vitrininde demokrasiyi simgeleme işlevi eski önemini yitirmiştir. Oysa 4 Temmuz 1946 tarihli *Akşam* gazetesini haberine göre, örneğin İstanbul’da kadın seçmen sayısı (266.574) erkeklerinkinden (254. 212) fazladır. Ama kadınların kadınlar tarafından temsili gibi bir tartışma zaten gündemde değildir. Nitekim demokrasinin yeni simgesi Demokrat Parti’nin İstanbul aday listesinde hiç kadın bulunmamaktadır.¹³ Dünyadaki kadın hareketiyle paralellikler gösteren bu “gerilemeyi” yalnızca ulusal açıklamalara indirgemek hatalıdır. Seçme ve seçilme hakkının elde edilmesiyle tamamlanan yasal hakların kazanılması sürecinin ertesinde yalnızca Türkiye’de değil, bu hakların elde edildiği tüm ülkelerde, aşağı yukarı eşzamanlı bir biçimde kadın konusunun toplumsal ve siyasal gündemden düştüğü görülür. Tüm diğer ülkelerdeki gibi Türkiye’de de kadınlar söz konusu yasal kazanımların gerekli toplumsal dönüşüme de yeterli olacağı inancıyla bekleme döneminin suskunluğuna çekilmişlerdir. Özel olarak Türkiye ve başka ülkelerde siyasal iktidarın bu suskunluğu desteklemiş olması durumun bu boyuta indirgenmesini ve yerel/özelmiş gibi yorumlanmasını gerektirmez. Nitekim Türkiye’den çok farklı ve yoğun bir mücadele ve kazanım geçmişine sahip olan ve kadın-siyaset açısından farklılığını hala koruyan bir başka ülkeden, 1915’te bu yasal değişikliği gerçekleştiren Danimarka’dan verilecek örnek, durumun “özgün” olmadığını göstermektedir: “Seçme ve seçilme hakkı kazanıldığında bazı kişiler tüm feminist sorunların çözüldüğüne hükmettiler.(...) Eski Danimarka Başbakanı I.D.Christensen, kadınlara bir kez seçim hakkı verildiğinde tüm kadın örgütleri lağvolmalıdır, diye açıklamıştı. Bazı kadın örgütleri aynı fikirdeydiler ve kapandılar.”^{14 15}

¹³ *Akşam*, 18 Temmuz 1946.

¹⁴ J.Jaquette; “Power as Ideology: A Feminist Analysis”, H.Stiem(der); **Women’s Views of the Political World of Men** içinde Transnational Publishers, New York,1984, s.64

¹⁵ Nitekim, Türkiye’de de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelen kadın statüsünün değişmesi sürecinde kurulan birçok kadın örgütünün cumhuriyet dönemindeki tek devamı

Özel olarak eklenebilecek olan, o zamana kadarki seçkin hareketlere bir alternatif gibi doğan, daha geniş kitleleri taban alan ve taşıdığı ad nedeniyle en azından söz konusu dönemde demokrasiyle özdeşleştirilen Demokrat Parti'nin kadınlara tevccüh göstermemesidir. Bu durum Türkiye'de de demokrasinin, kadınların mücadelesini vermedikçe erkekler arasında geçerli bir kavram olduğunun göstergelerinden biridir.

Türkiye'nin siyasal tarihinde rejimin demokratikleşmesi açısından en önemli dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilebilecek 14 Mayıs 1950 genel seçimleri, kadınların resmîyete dökülmemiş de olsa "yararlandıkları" kotadan sonra serbest rekabete maruz kaldıkları ilk belirgin siyasal dönemdir. Kadınların siyasal temsilciliği konusunda aynı başlık altında toplanabilecek 1950-1951 seçimlerinde üç, 1954 seçimlerinde dört, muhaliflerin iktidarın anti-demokratik nitelikleriyle ilgili olarak seslerini duyurmaya başladıkları 1957 seçimlerinde sekiz kadın milletvekili parlamentoya girmiştir.

3. Sorunlarının Çözümünde İdeolojilere Bağlı Kadınlar : (1961, 1965, 1969, 1973, 1977 seçimleri)

27 Mayıs 1960'da kesintiye uğrayan parlamenter yaşam genel seçimlerin tarihinde bir gecikmeye neden olmamıştır. 1961 Anayasası'nın kabulünden sonra 15 Ekim'de gerçekleşen seçimler, dünya ve Türkiye kamuoyunda kendi başına "demokrasi" göstergesi sayıldığı ve kadınlık durumunu söylemine dahil etmeyen toplumsal ve siyasal bir muhalefetin mücadelesi sonucunda yapıldığı için kadın milletvekili sayısı üçte kalır.

1961 Anayasası'nı izleyen dönemdeki görece özgürlük ortamında siyasal ve toplumsal örgütlenmeler bağlamında kamuoyu gündemine giren sol hareket içinde bulunan kadınların durumu ideolojik açıdan kadın bakışından ve biçimsel açıdan dahi kadınsılıktan uzaktır. 1980'e dek bir çok sınıf ve katmandan kadını içinde barındıran bu hareket ve ilgili siyasal eylemlerde kadınlar, aslında birinci dalga feminist hareketin erkek değerlerinde eşitlik olarak özetlenebilecek ilkesini "cinsiyetlerüstü" toplumcu görüşlerle harmanlamışlardır. Gerek dış görünüşlerinde gerek toplumsal/siyasal konularda kadınlıklarını bir eksiklik ya da suçluluk gibi taşıyan bu kadınların kimi kez geldikleri/getirildikleri siyasal kadrolarda kadınlıklarını unuttukları hatta erkek değerleriyle özdeşleşerek erkeksileştikleri ya da siyasal bağlamda tıpkı düzen partilerinin kadın kollarında yer alan hemcinsleri gibi, geleneksel ataerkil rolleri üstlendikleri

niteliğindeki Kadın Birliği de 1935 de aynı gerekçeyle kapatılmıştır. Birlik'in o dönem ki başkanı Latife Bekir açıklaması şöyledir: " Bundan böyle Türkiye'de kadınlık meselesi yoktur ve burada her erkek gibi kadın da bir tek şefin idaresi altında memleketin iyiliği için çalışmaktadır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz artık bu yolda çalışacak Birliğin devamına lüzum bırakmamış ve kadınlarımızın ayrıca bir teşekkül halinde çalışmasına gerek kalmamıştır. Bunun için Birliğin kapanmasını teklif ederim." **Cumhuriyet** 19 Nisan 1935.

görülmüştür. TİP Genel Başkanı ve milletvekili olarak Behice Boran'ın Meclis'te dile getirdiği çok çeşitli konuların, zaten emekçi kadınlarla sınırlı kadınlık durumuyla ilgili konuşmalar karşısındaki açık farklı yoğunluğu birinci duruma anlamlı bir örnektir.¹⁶ 1970'lerin ikinci yarısında kurulan Devrimci Kadınlar Derneği ve İlerici Kadınlar Derneği, bir yandan üst düzey yöneticileri erkeklerden oluşan bağlı buldukları yasadışı örgütlerin/partilerin yasal mücadelesine aracı olurken, diğer yandan da bu örgütlerdeki erkeklerin eş ve yakınlarının sınanma ve eğitilme alanı işlevini görmüşlerdir. Erkeklerin giremedikleri özel alana, kendilerine özgü iletişim yöntemleriyle ulaşan kadınlar, "cinsiyetlerarası ezme ve ezilmenin de kendiliğinden yok olacağı işçi sınıfı iktidarı" için mücadele vermişlerdir. Kararları alan ise "demokratik merkezîyetçilik" adına partinin erkek yahut derneğin erkeksileşmiş kadın yöneticileri olmuştur.

Cinsiyetlerüstü ideolojilerin siyasal söylem ve alandaki egemenliği altındaki bu dönemde 1965-1966-1968 seçimlerinde sekiz, 1969 seçimlerinde beş, 1973-1975'te altı, 1977-1979'da dört kadın milletvekili parlamentoya girmiştir.

4. *İkinci Dalga Kadın Hareketi: (1983, 1987, 1995, 1999 seçimleri)*

12 Eylül 1980 darbesiyle toplumsal ve siyasal örgütlenmelerin kesintiye uğradığı, yasaklandığı, kovuşturulduğu Türkiye'de ilk sesini duyuran muhalefet hareketlerinden birini kadınlar oluşturmuşlardır. 1982'de YAZKO'nun düzenlediği, feminizmin kitlesel tartışma olarak ilk kez gündeme geldiği toplantı; 1983'te *Somut Dergisi*'nde yayımlanan feminist sayfa; 1984'te İstanbul'da kurulan Kadın Çevresi Kitap Klubü; 1986'da Türkiye'nin de onayladığı Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığa Karşı Uluslararası Sözleşme'nin uygulamaya konması için dilekçe kampanyası; 1989'da kurulan Kadın Eserleri Kütüphanesi Vakfı; 1987'deki dayacağı meşrulaştıran bir mahkeme kararından çıkarak başlayan protesto eylemlerinin bir sonucu olarak 1990'da kurulan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı; 1990'da önceleri Başbakanlığa bağlı olan ve sonra bir devlet bakanlığına aktarılan Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü; ilki İstanbul Üniversitesi'nde olmak üzere 1996'da Marmara ve diğer pek çok üniversitede kurulan kadın araştırmaları merkezleri, 1997'de kurulan KA-DER Türkiye'de ikinci dalga kadın hareketinin somut eylemleridir. Yine 1980'li yıllarda *Kadınca* dergisi ve onun genel yayın yönetmeni Duygu Asena'nın başta *Kadının Adı Yok* olmak üzere diğer kitapları kadınlık bilincinin entelektüel ve seçkin bir kesimin sınırlarını aşarak kitleselleşmesini sağladı.

¹⁶ Bu konuda bir örneğin ayrıntılı değerlendirmesi bağlamında bkz. A.Yaraman (ed.) **Biyografya2 Behice Boran**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002.

Türkiye’de Batılılaşma-modernleşme sorunsalının birinci dalga kadın hareketiyle kesişme noktasında, kadınlar lehine “Erken Cumhuriyet Dönemi Reformları” çerçevesinde kazanılan siyasal haklar ertesinde kadın milletvekili sayısındaki görece anlamlı sayıya benzer bir dönüşüm, demokrasi kültürü sorunsalının ikinci dalga kadın hareketiyle kesiştiği 1980’ler ve 1990’larda siyasetin cinsiyetinin tartışılması biçiminde tezahür etmiştir. Bu bağlamda kadın milletvekili sayısında önemli bir değişiklik görülmesi de, kadınlar bakanlar kurullarında, üstelik ekonomi, içişleri, dışişleri gibi önemli karar mekanizmalarında yer almaya başladılar. 1993’te Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığı’na gelen Tansu Çiller Türkiye’nin ilk kadın başbakanı oldu. 1983’te on iki, 1987’de altı, 1991’de sekiz, 1995’te on üç, 1999’da yirmi dört kadın milletvekili seçildi.

Öte yandan 1980 darbesinden itibaren entelektüel , toplumsal ve siyasal tartışma zemininde giderek daha fazla yer bulan İslamcı hareket kimi durumlarda kadın mücadelesiyle de içice geçmiştir. Diğer bir deyişle ikinci dalga kadın hareketi laik kesimle sınırlı kalmamıştır. Türban konusu çerçevesinde düğümlense ve söz konusu kadın talep ve eylemlerinde kadınların nesneligi/özneligi tartışılrsa da İslamcı kadınların mücadelesi söz konusudur. Üstelik bu mücadelenin de modernitenin eleştirisi üzerinden kadın özgürlüğüyle ilişkilendirilebildiği görülmektedir.¹⁷

2002 seçimleri arefesinde ise, gerek İslamcı hareket gerekse ona karşı mevcut Kemalist kazanımları koruma kimliğinde vücut bulan laikçi hareket, Türkiye’nin siyasal tarihinde hem iktidar hem muhalefette sık rastlandığı üzere kadın üzerinden söylem ve eylem oluşturmuştur. Bu nesnelik durumu 28 Şubat 1997 müdahalesinden itibaren siyasetin temel bileşenlerinden biridir. Bu edilgen konumda kadınlar, bir kez daha, seçim yarışında iktidar hesaplarının gölgesinde kalmışlardır. Kamuoyu yoklamalarının ve medyanın yönlendirmesiyle adeta iki türlü bir seçim gibi gerçekleşen 2002 seçim süreci CHP-AKP mücadelesine indirgenmiştir. Böyle bir yöntemle parlamentoya girme olasılıklarını daha baştan yitiren siyasal partiler (belki de bu nedenle!) kadın adaylara sayı ve listelerdeki konum açısından daha özenli davranmışlardır.¹⁸ Sonuç olarak AKP’den on dört, CHP’den on toplam yirmi dört kadın milletvekili seçilmiştir.

72 YILIN İÇİNDEN KADIN MİLLETVEKİLLERİNİN GENEL NİTELİKLERİ:

Değerlendirme seçilmiş yüz otuz kadın milletvekilinin TBMM kayıtları baz alınarak yapılmıştır.¹⁹ Aşağıda, kronolojik bir sıra izlese de nitelik yönünden

¹⁷ N.Göle; **Modern Mahrem**, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

¹⁸ TKP:165, ÖDP:161, DEHAP: 102kadın aday göstermiştir.

¹⁹ TBMM Kütüphanesi Arşivi’nde bulunan milletvekillerinin seçildiklerinde doldurdukları bilgi formlarından derlenen bu veriler için öğrencim Gaye Çetegen’e teşekkür borçluyum.

farklılıklar gösterdiğini yukarıda açıklamaya çalıştığımız genel seçimlerin, kadınların temsilciliği açısından dört farklı dönemi içerisinde, bu veriler üzerinden yorum ve karşılaştırmalar yapılmaya çalışılacaktır. Cumhuriyet tarihinde, 1980 darbesi ertesindeki iki seçim döneminde yasaklılığına karşın sürekliliğini en çok koruyan parti olması, örtük kota uygulamasının yürürlükte olduğu üç seçim döneminde tek parti olarak seçimlere katılması nedeniyle CHP en çok kadın milletvekili (toplam elli iki) çıkaran partidir. Onu AKP (on dört) ve DSP (on üç) izlemektedir. Ancak gerek AKP, gerek DSP iktidarda oldukları dönemde kadın bakanlara az ve genellikle kadınlara ilgili alanda yer verirken; DYP başkanlığını kazanan Tansu Çiller başbakanlık yapmış ve yine DYP'nin bulunduğu kabinelerde ekonomi, iç işleri ve dış işleri gibi dünyada kadınlara pek bırakılmayan bakanlıklarda kadınlar görev almışlardır.

Kadınların milletvekili seçilme yaşı ortalama olarak 40-50 yaş dilimine denk gelmektedir (elli üç kişi). İlk dönemde seçilenler daha çok 30-40 yaş dilimindeyken, seçilme yaşı giderek yükselmiştir.

Doğum yerleri açısından yapılacak bir sınıflamada ise kadın milletvekillerinin, tüm dönemlerde İstanbul egemen (kırk iki) olmak üzere Marmara Bölgesi (elli yedi) doğumlulardan seçildiği görülmektedir. Ankara ağırlıklı (on bir) olmak üzere İç Anadolu Bölgesi'ni (yirmi bir), İzmir ağırlıklı (on) olmak üzere Ege Bölgesi (on sekiz) ve Karadeniz Bölgesi (on üç) izlemektedir. 1983-2002 yılları arasında yer alan seçim dönemlerine dek Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde doğmuş olan hiçbir kadının milletvekili seçilmiş olmaması dikkat çekici bir veridir.

Seçim bölgeleri açısından değerlendirildiğinde ise, Türkiye'ye nispeten daha çok yayılmış bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Örtük bir kotanın söz konusu olduğu 1935-1946 yılları arasında milletvekillerinin doğum yeri ağırlıklı olarak İstanbul (on bir) olduğu halde, İstanbul seçim bölgesi olan kadın milletvekili yalnızca bir tanedir. İkinci dalga kadın hareketine paralel dönemdeki 1983-2002 yılları arasında ise, söz konusu hareketin yarattığı dönüşüm ve beklenti öncelikle ve ayrıcalıkla büyük kentleri içerdiği için, seçim bölgesi açısından kadın milletvekillerinin, seçilme şanslarının daha çok olduğu iki büyük kentte yoğunlaştıkları görülmektedir: İstanbul'da doğan kadın milletvekili on altı olduğu halde aynı dönem İstanbul'dan seçilen kadın milletvekili yirmi üç; İzmir'de doğan kadın milletvekili üç olduğu halde, İzmir'den seçilen kadın milletvekili on adettir. Doğum yeri ve seçim yeri arasındaki, dönemler arasında farklılaşan ilişki kadınların siyasal haklarını elde ettikleri ilk dönemde resmi olmayan bir kota uygulamasını teyid eden bir veridir; zira o dönemde tek partinin "atadığı" adayın cinsiyetinin seçim bölgesinin hedef kitlesinin niteliklerine uydurulması gibi bir kaygı görülmemektedir. Oysa daha sonraki

dönemlerde kadın adayların, seçilme ve partiye olumlu bir imaj sağlama olanaklarının daha fazla olduğu modern bölgelere kaydırıldıkları söylenebilir.

Öte yandan tüm seçim dönemlerinde kadın milletvekillerinin, açık fark ile üniversite ve üniversite üstü eğitimden geldikleri görülmektedir. (%69)1935-1939 arasındaki seçim dönemlerinde on dört (o yıllardaki tüm kadın milletvekillerinin % 50'si) iken, 1983-2002 arasındaki seçim dönemlerinde yirmi yedi kadın milletvekili üniversite mezunudur; ancak söz konusu son dönemde lisansüstü eğitim alan kadın milletvekillerinin sayısı ise yirmi altıdır; ayrıca altısı da önlisans diplomalıdır. Diğer bir deyişle ikinci dalga kadın hareketinin paralelindeki seçim dönemlerinde kadın milletvekillerinin %80'i üniversite ve üniversite üstü eğitimden yararlanmışlardır. Oysa 2000 yılı istatistiklerine göre yirmi beş yaş üzeri kadın nüfusunun ancak %5.39'u üniversite ve üniversite üstü eğitim almıştır.²⁰

Meslekler açısından kadın milletvekilleri değerlendirildiğinde, genel olarak en büyük kitleyi eğitimcilerin oluşturduğu görülür. Resmi olmayan kotanın uygulandığı 1935, 1939, 1943 ve 1946 seçimlerinde eğitimcilerin büyük çoğunluğunu (yirmi kişi) öğretmenler oluşturmaktayken; ikinci dalga kadın hareketine paralel 1983, 1987, 1991, 1995, 1999, 2002 seçimlerinde söz konusu kitlenin daha çok (on bir kişi) öğretim üyelerini içerdiği görülmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğitim olanaklarından yararlanan kadınlar için ilk açılan okullardan biri Dar-ül Muallimat (1870), yani kız öğretmen okuludur. Yeni açılan kız okullarında buradan mezun olacak öğretmenlerin eğitim vermesi öngörülmüştür. Ayrıca, birinci dalga kadın hareketinin en önemli özelliklerinden birisi ulus devlet için yaratılan yurttaş kadını eklemlenektir; bu süreçte kadının rolü eviçi görevlerinin bir uzantısı olarak toplumun anneliğidir ve bu gerekçeyle öğretmenlik kadınlar için ayrıcalıklı meslekler grubundadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde hakları doğrultusunda mücadele veren kadınların önemli bir kısmı da öğretmendir. Nitekim 1935 seçimlerinde milletvekili olan Nakiye Elgün de o dönemin Muallimler Derneği başkanıdır. Öğretim üyeliği kategorisi ise, serbest rekabete dayalı olarak tanımladığımız dönemden itibaren kadın milletvekilleri arasında yer almaktadır. Ancak son dönemlerde artışının, kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesi, üniversite öğretim üyelerinin yaklaşık üçte birinin kadınlardan oluşmasıyla doğrudan ilişkisi vardır.

Kadın milletvekillerinin genel değerlendirmesinde ev kadını kategorisinin sayısal düşüklüğü de dikkat çekicidir. Kadınların, büyük ideolojik mücadeleler egemenliğindeki dönemde (1961-1979 arasındaki genel seçimler) üç ev kadınına parlamentoya soktukları görülmektedir. Tüm seçim dönemlerinde parlamentoya giren ev kadını sayısı ise, zaten dördüttür.

²⁰.Türkiye İstatistik Yıllığı 2002, T.C.D.İ.E. Yayınları, Ankara, 2003, s.69.

İktisatçı, hekim ve hukukçular ise, çiftçiden kimyagere dek uzanan çeşitlikteki meslekler içerisinde kadın milletvekillerinin yoğunlukla ait oldukları diğer gruplardır. Öte yandan kadın milletvekillerinin %84'ü yabancı dil bilmektedir.²¹

Formasyon açısından yapılan genel değerlendirme seçkin kadınların milletvekili seçilebildiği gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Oysa W.Mills “İktidar seçkinleri, durumun, sıradan *erkek* ve *kadınların* sıradan ortamını aşabilmesine izin verdiği *erkeklerden* oluşur. (vurgular bana aittir. A.Y.)”²² tespitinde bulunurken iktidar seçkinleri arasında kadının yer alabileceğini öngörmemiştir. Zaten siyasi temsilciliğe seçilen kadınların nüfus kağıtlarındaki cinsiyet deklarasyonu dışında ne denli kadın özellikleri taşıdıkları ayrı bir tartışmanın konusudur.

Medeni durum açısından yapılan bir değerlendirme tüm dönemlerde seçilen kadın milletvekillerinin %64'ünün (83) evli olduklarını göstermektedir. Bekar (12) ve dul kadınlar (6) her dönemde varlıklarını sürdürse de, boşanmış kadınların (3) ancak ikinci dalga kadın hareketinin etkin olduğu 1983-2002 döneminde TBMM’de yer alabildikleri göze çarpmaktadır. Toplumun genelinde de kuşkusuz seçilme yaşındaki kadınların çoğu evlidir; dolayısıyla sayısal temsil açısından bu veriler temsiliyet sorunsalına aykırı değildir. Ancak her dönemde toplumda varlık gösterecek de boşanmış kadınların oranı 1980’ler ve özellikle 1990’lardan itibaren manidar bir biçimde artmış ve daha da önemlisi “boşanmış bir kadın” daha az yadırganır olmuş, bu konudaki olumsuz değer yargıları listedeki boşanmış bir kadın adayın, en azından büyük kentlerde, tepki çekmeyeceği kadar kırılmıştır.

Çocuk sayısı açısından yapılan bir değerlendirme ise milletvekili kadınların %30'unun hiç çocuğu olmadığını göstermektedir. Milletvekilliğine seçilme yaşı göz önüne alındığında Türkiye’deki çocuksuz kadın sayısının bu boyutta olmadığı bilinmektedir. (Otuz yaş üstü genel kadın nüfusunda bu oran %5.5’tir.²³) Milletvekili seçilmiş kadınlarda tespit edilen bu durum, milletvekilliğinin kadınlığın annelik durumuyla çok örtüşmediğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Kadınlar özellikle zaman kullanımını açısından annelik rolüne fırsat bırakacak veya hatta öncelik verecek mesleklerde etkinlik göstermektedirler. Siyaset ise zaman kullanımını açısından bu önceliğe tahammülsüz bir alandır.²⁴ Ayrıca, kadın milletvekillerinin çoğu Ankara doğumlu olmadığına göre, biraz zorlama bir çıkarsamayla çoğunluğun asıl

²¹ Kadın milletvekillerinin toplam sayısı, yabancı dil değerlendirmesinde 130 değil, kayıtların eksikliği nedeniyle 123 kişi üzerinden yapılmıştır.

²² W.Mills; **The Power Elit**, Oxford University Pres, London, Oxford, New York, 1959, s.3-4.

²³ **Türkiye İstatistik Yıllığı 2002**, ..., s.70

²⁴ İskandinav lkelerinin bazılarında parlamentonun çalışma saatleri kadınlık durumuna göre ayarlanmak suretiyle dengelenmeye çalışılmıştır. Geleneksel kadın rollerinin “aksatılmadan” ifasını sağlamaya yönelik bu tedbirin ne denli dönüştürücü olduğu da bir tartışma konusudur.

ikametgahının başkent dışında bulunduğu, dolayısıyla günlük zaman kullanımının ötesinde bir sorundan söz edilebileceği düşünülebilir. Bu durumda annelik sorumluluğu tehdit altında kalacak kadınlardan ziyade, ataerkil toplumda çocuklu bir erkeğin meşru olarak sahip olabileceği zaman ve mekan kullanımına ancak haiz çocuksuz kadınların siyasal temsilciliğe soyunduğu iddia edilebilir. Yine de pek tabiidir ki kadın milletvekillerinin, genel nüfusa uygun olarak, çoğunluğu çocuk sahibidir. %36'sının iki, %21'inin bir, %6'sının üç, %3'ünün dört, %1'inin beş çocuğu bulunmaktadır.

Türkiye'de kadınların genel seçimlerde seçme seçilme hakkı 5 Aralık 1934'te yasalara geçmiştir. Bu kazanım kadınların Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında verdiği mücadele, Batılılaşma biçiminde toplumsal dönüşümü belirleyen modernleşme süreci ve siyasal iktidarın çıkarı gibi dinamiklerle doğrudan ilişkilidir. Bu ve benzeri hakların yasalaşmasının ertesinde gerçekleşmesi beklenen “kadın erkek eşitliğinin” topluma yansımaları ise, siyasal temsil parametresi açısından ortaya konulmaya çalışıldığı üzere gerçekleşmemiştir. Kadın milletvekillerinin sayısal kısıtlılığı ötesinde “seçkinliği” genel kadın nüfusunun ve kadın çıkarlarının temsiliyeti açısından bir demokrasi sorunu olarak varlığını, ikinci dalga kadın hareketinin açtığı cinsiyetçi değerlerin tartışılması sürecine ve bu amaçla kurulan örgütlere karşın sürdürmektedir.